

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XLII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XLII

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISBN: 975 - 482 - 510 - 6

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 2001

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr.M. Sait YAZICIOĞLU <i>İlahiyat Önlisans Programı (İÖP)</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>İslam' da Ötekine Bakış.....</i>	11
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Türkiye' de Din ve Laiklik</i>	41
Prof. Dr. Şevki SAKA <i>İnsanı Aydınlatmada Tedrici Metodun Önemi</i>	59
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU <i>Akşemseddin de Bazı Tasavvufî Kavramlar-1.....</i>	77
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK <i>Taberî'nin Kıraatları Değerlendirme ve Tercih Yöntemi (Câmiu'l-Beyân an Te'vilî'l-Kur'ân Çerçevesinde)</i>	97
Doç. Dr. Seyfettin ERŞAHİN <i>Sovyetlerin Vakıf Politikası ve Türkistan' da Vakıfların Kamulaştırılması</i>	131
Doç. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN <i>Oriental Studies Conception of Islam in Crusade Period</i>	145
Doç. Dr. Bünyamin ERUL <i>Rivayet Metinlerinde Ravilerin Tasarrufları.....</i>	173
Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN <i>Sanat, Sanatçı, Sanat Eseri ve Ahlâk</i>	213
Yrd. Doç. Dr. Bayram AKDOĞAN <i>Câhiz ve Mûsikînin Tesiri Hakkındaki Makalesi.....</i>	247
Yrd. Doç. Dr. Muammer ESEN <i>İbn Teymiyye'nin Kelâmullâh Tartışmalarındaki Yeri.....</i>	257
Yrd. Doç. Dr. Hasan KURT <i>Süfyânî Emevîler Sonrasında Horasan ve Maverâünnehr' de İç Mücadeleler (64/683-85/704).....</i>	273
Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ <i>Câhiz' ın Et-Tebessur Bi' t-ticâre Adlı Risâlesi</i>	305
KİTAP TANITIMI	
Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ <i>Hasan İbrahim Hasan-Ali İbrahim Hasan, en-Nuzum el-İslâmiyye, Mektebetu Nahdeti' l-Mısıriyye, Mısır, trs, XIV+328 ss.....</i>	333

CÂHIZ'IN ET-TEBESSUR Bİ'T-TİCÂRE ADLI RİSÂLESİ

Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ

GİRİŞ

Câhız şüphesiz Arap edebiyatı tarihinin renkli ve ünlü simalarından biridir. O, Arap edebiyatının çeşitli konularında onlarca eser yazmakla kalmamış, kelam, tarih, siyaset, vs. bilim dallarında da söz sahibi olduğunu, bu sahalardaki eserleriyle göstermiştir¹. Câhız, aynı zamanda ekonomik hayatla ilgili konuları (ticaret, endüstri, zenaat, vs) gündemine alan ender yazarlardan biridir.

1 Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız'ın 150-160/767-777 yılları arasında Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatının büyük bir kısmını doğduğu bu kentte geçirdi. Daha sonra Bağdat'a gitti, bir süre burada yaşadı. Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde felsefe ile ilgilendiği kaydedilmektedir. Câhız, Abbasî Halifeliğinin 220-233/835-847 yılları arasında, vezirliğini yapan İbn Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik'in vezirliği zamanında şöhretinin zirevsine ulaştı. Nitekim, kaleme aldığı bir çok risalesini hamisi olan bu devlet adamına ithaf etmiştir. O, başta Şam, Hıms ve Antakya olmak üzere bir çok şehir gezmiştir. Büyük bir ihtimalle coğrafyaya dair olan eserlerini aynı yıllar içerisinde kaleme almıştır. Hamisi vezir İbn Zeyyât'ın öldürülmesinden sonra zor günler geçirmiştir. Bir süre hapis hayatı yaşamışsa da sonuçta affedilmiştir. Affedilmesinden kısa bir süre sonra memleketi olan Basra'ya dönmüş ve hayatının en zor günlerini burada geçirmiştir. Zira hastalanmış ve felçli olarak hayatını bir süre daha devam ettirdikten sonra 255/869 yılında vefat etmiştir. Câhız'ın hayatı ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Ramazan Şeşen, "Câhız", DİA, İstanbul 1993, VII, 20-24; İrfan Aycan, "Câhız ve Emevilere Mu'tezilî bir Yaklaşım", *İdeolojik Tarih Okumaları*, (der: İrfan Aycan-M. Mahfuz Söylemez), Ankara 1999, 22-35.

Tercüme ve tahkikini yaptığımız bu risale (*et-Tebessur bi't-ticâre fi vasfi ma yustezraf fi'l-buldân mine'l-emiati'r-refiati ve'l-a'laki'n-nefise*), İslam dünyasında ekonomik hayatın bazı yönleriyle ilgili olarak yazılmış eserlerin bir prototipi sayılabilir. Bu risale, büyük ölçüde, İslam dünyasının muhtelif şehir ve beldelerini gezmiş olan Câhız'ın, seyahatleri esnasında edindiği bilgilerden oluşmaktadır. Öte yandan, belli bir süre tüccarlık yapmış olan Câhız'ın, pazarlara gelen malların cinsleri ve fiyatları hakkında detaylı bilgilere sahip olduğu, diğer tacirlerden de birçok şey öğrendiği ve dolayısıyla bu risalenin oluşmasında kendi kişisel gözlemlerinin de büyük payı olduğu muhakkaktır.

Câhız, takdim etmekte olduğumuz *et-Tebessur bi't-ticâre* isimli risalesinde, IX. yüzyılda, Bağdat merkezli doğu İslam toplumunda, mücevherler, kıymetli taşlar, parfümler, nadir ticaret malları ve avcılıkta yararlanılan av kuşları gibi daha çok zengin tabakayı ilgilendiren konulara ve kısmen de toplumun diğer sosyal tabakalarını ilgilendiren hususlara yer vermiştir.

et-Tebessur bi'T-ticâre'de yazılanlar, öncelikle ve ağırlıklı olarak Abbasîlerin hakimiyetinde olan ya da Abbasîlerin ilişkide buldukları bölgelerle ilgilidir. Câhız'ın bu risalesinde, örneğin Abbasî hakimiyetinde bulunmayan Endülüs ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi, Kuzey Afrika'nın özellikle Haricîlerin hakimiyetinde bulunan bölgeleri (Tunus ve Cezayir çevresi) ile o sırada Şîî bir hanedan tarafından idare edilmekte olan Fas ve civarından da bahsedilmemektedir.

Câhız'ın bu küçük risalesinde, esas olarak, beş konu yer almaktadır. Bunlar, sırasıyla kıymetli taşlar, kürkler, parfümler, İslam dünyasının muhtelif kentlerinde üretilen bazı nadir ticaret malları ve av kuşlarıdır.

Risale, altın ve gümüş gibi mücevherlerin ve değerli taşların tanıtılması ile başlamaktadır. Bunu parfümler, hangi bölge ve şehirde nelerin üretildiği ve bunların nerelere ihraç edildiği ile devam etmektedir. İslam dünyasının sosyo-ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler içeren bu bölüm, risalenin belki de en önemli kısmını oluşturuyor. Bunu takip eden kısımda ise doğan, şahin ve atmaca gibi av kuşlarından, bunun da ardından kürk hayvanları ve bunların değerli kürklerinden söz eden Câhız, hangi hayvanın kürkünün değerli olduğunu ve hangi bölgeden getirildiğini belirtir. Yazar, risalesinin sonunda, yine o dönemde kullanılmakta olan kumaş türleri ve kumaş boyaları ile ilaç olarak kullanılmakta olan bazı bitkileri zikreder.

Bu risale, IX. yüzyılda Bağdat merkezli doğu İslam toplumunun sosyo-ekonomik hayatının bazı yönleri hakkında başka kaynaklarda bulunmayan enteresan bilgiler vermektedir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Câhiz'in, bu risalesinde dile getirdiği konular daha çok entelektüel ve zengin kesimleri ilgilendiren cinstendir. O dönemin hemen hemen bütün tarih ve edebiyat eserleri halkın yaşayışıyla ilgili olarak çok az bir bilgiye yer vermektedir ve Câhiz de bundan istisna değildir. Câhiz gibi, bir Abbasî vezirinin himayesine girmiş olan ve şöhretini de büyük ölçüde ona borçlu bulunan bir yazarın da öncelikle saray çevresini ilgilendiren konuları ele alacağı pek tabiidir.

Burada, Câhiz'in *et-Tebessur bi't-ticâre* isimli risalesini tahkik işleminde takip ettiğimiz birkaç noktayı da belirtmek istiyoruz. Câhiz'in eserlerini yakından tanıyanların bildiği gibi o, çok fazla Farsça kelime ve terim kullanmaktadır. Özellikle, bu risalede, adları sıkça geçen değerli taşların ve diğer bazı endüstriyel ürünün İran menşeli olmasının zorunlu bir sonucu olarak, çokça Farsça kavram ve ifadeye yer vermiştir. Bu Farsça kelime ve terimlerin bir çoğu da naşir tarafından yanlış anlaşılmıştır. Biz bunlardan yanlış anlaşılmalrı düzeltmeye ve bazılarını da izah etmeye çalıştık. Metni baştan sona notlandırırken günümüzde pek kullanılmayan, ancak o gün büyük bir öneme sahip olan değerli taşların Latince'deki karşılıklarını da verdik. Bugün isimleri pek bilinmeyen ve kullanılmayan parfüm çeşitlerini de dipnotlarda kısaca tanıtmaya çalıştık. Buna karşın, bugün de kullanılan kürk hayvanlarının tamamı için notlandırma işlemine gitmeye gerek duymadık. Yine bu tahkik işlemi kapsamında, Câhiz'in ele aldığı bölge veya şehirleri de, temel coğrafya kaynaklarına dayanarak büyük ölçüde tanıtmaya çalıştık.

eT-TEBESSUR Bİ'T-TİCÂRE Fİ VASFİ MA YUSTEZRAF Fİ'L-BULDÂN MİNE'L-EMTİATİ'R-REFİATİ VE'L-A'LAKİ'N-NEFİSE²

Basralı Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz kendisine yöneltilen sorulara şöyle cevap vermiştir.

Allah sana ihsanda bulunsun! [Coğrafi] bölgelerin değerli mallarının, nefis takılarının, pahalı ve değeri yüksek mücevherlerinin neler olduğunu sordun. Tecrübe kazanmak isteyenler için bir rehber, arz

2 Câhiz'in bu risalesi Hasan Huseynî Abdulvahhâb et-Tunusî tarafından tahkik edilerek 1935 tarihinde Mısır'da basıldı. Biz bu çeviriyi bu baskıya dayanarak gerçekleştirdik.

ve talep [gibi ticarî] işlerle uğraşanlar için yardımcı olacak [bir eser yazdım] ve "**et-Tebessur**" diye adlandırdım. Başarı Allah'tandır.

İlk dönem iktisatçılarından bazıları ihtiyaç duyulan mal fazlaysa ucuz, kıt ise pahalı olur iddiasında bulunmuşlardır.

Bizanslılar, "bir yerde karnımız doymuyor ise başka yere gidiniz" demişlerdir.

Hintliler; "[piyasada] bol olan her şey ucuzlar, akıl hariç. Zira o çoğaldıkça değerlenir" demişlerdir.

İranlılar, "Bir ticaretten kazanamıyor iseniz onu bırakın ve başka bir işle uğraşın, bir yerde rızık bulamıyor iseniz, orayı başkası ile değiştiriniz." demişlerdir. [Yine] Farslar; "Her pazarda kazanan, o pazarda geçerli olan malı satan kişidir" demişlerdir.

Araplar da "kendisine dünyanın yöneldiği birini gördüğünüzde ona yapışın, çünkü o, rızık toplar." demişlerdir.

Ne ile malın arttı? Sorusu bazı varlıklı kişilere yöneltilmiş, onlar da; hiçbir zaman veresiye mal satmadıklarını, az da olsa kazancı hiç tepmediklerini, kazandıkları bir dirhem dahi olsa onu, başkasını kazanmak için harcadıklarını söylemişlerdir.

Şöyle denilmiştir; "[bir tüccar olarak] ihtiyaç duymadığınız şeyi satın almayınız. Zira onsuz yapamayacağınız bir şeyi satmak zorunda kalırsınız.

Bazı filozoflar, kadim Fars vasiyetlerinde şunun olduğunu kaydederler: "Ey insanoğlu seninle memleketin arasında bir göbek bağı yoktur, memleketlerin en hayırlısı başarılı olduğun memlekettir. Zamanın da en hayırlısı sana yararlı olan, insanların en hayırlısı sana faydalı olan, suların en hayırlısı susuzluğunu gideren, hayvanların en hayırlısı seni taşıyan, elbiselerin en hayırlısı seni örten, ticaretin en hayırlısı sana kazandıran, bilgilerin en hayırlısı sana yol gösterendir. Güzellerin en güzeli de, çirkin dahi olsa senin güzel gördüğündür." Yine şöyle denilmiştir; "sanatın en iyisi ipekçilik, ticaretin en hayırlısı da manifaturacılıktır."

Altın ve Gümüşü Tanıma ve Test Etme Yolları

Bilge kişi der ki; kor ateş, ışık huzmesi, ve kırmızı kibrit şeklinde olan altının külçe olanı da külçe olmayanı da rağbet görür ve sürekli tedavülde kalır. Altını, ne zaman aşımı, ne de [işlenmesi esnasında] körüğün pisliği bozar. [Dolayısıyla] altını değerli kılan şeyin, pek az değişmesi, eskidikçe parlaklığının ve zerafetinin artması olduğu

söylenmiştir. Çünkü altın dışında kullanılan ve gömülen her şey fire verir, altın ise asla eksilmez.

En iyi dinar, eskidikçe kırmızıdan yeşile doğru renk değiştirendir. İlk iktisatçılar; [saf] dinarın saç ve sakala yapışma süresi ile test edildiğini, sahte dirhemin (nebehrec) ise, ağırlığı ve hafifliği ile denendiğini söylemişlerdir.

Altının en iyisinin "el-ikyân" [som altın], gümüşün en iyisinin ise "el-luceyn", [katıksız, saf gümüş para] olduğu, saf gümüşün tatlı, sahte gümüşün ise aşırı derecede acı, sahte dirhemin tuzlu ve tiz çınlama sesine sahip olduğu iddia edilmiştir. Keza herhangi bir katkı maddesi içermeyen saf gümüşün sesinin, başka bir maddenin karışık olmadığı saflıkta olduğunu ve ağızda tutulduğunda susuzluğu giderdiği iddia edilmiştir.

Değerli Cevherler; Tanınmaları ve Değerlendirilmeleri

İşlenmemiş ham incinin iki şekilde tanındığı; tatlı olanının *Umman*, tuzlu olanın ise *Kızıl Deniz incisi* olduğu söylenmiştir.³ İki türü de suyun dibine çöker. İşlenmiş inci, yağlı olması ile birlikte, acı olup hafifliğinden dolayı suyun yüzeyinde kalır.

İçinde kurtçuk bulunan inciye (pearl), dokunduğunda veya ağzına aldığı anda sıcak olduğunu anlarsın ki bu, kendi içindeki illetten dolayıdır. İçinde kurtçuk olmadığı ise, dokunulunca veya ağza alınınca serin olduğu anlaşılır. İncinin içinde kurtçuğun olup olmadığı bu şekilde test edilir.

Denizciler, saf beyazlıkta olmayan büyük inci, ince bir tabaka kuyruk yağına sarıldıktan sonra, hamurun içine konduğunu, çok yüksek ısıda fırına verilerek iyice bekletildikten sonra berraklaşıp, güzelleştiğini ve parladığını, kafur ile temizlendiğinde de aynı sonucun elde edildiğini, kemik iliği ve kavun suyu ile de berraklaştığını söylemektedirler.

Lahmî cevherî inciye, safdefu'l-asmî inciden ayırt etmenin yolu şudur: incinin işlenmemiş, ham olanı, düz yüzeyli ve dokunulduğunda yumuşakçadır. (İncinin) asamî olanı ise, sert olup yüzeyi düz değildir/pütürlüdür.

3 En güzel doğu incileri, inci midyelerinden mohar altürü tarafından üretilir. Basra körfezinde yaygın olan bu hayvanların en çok buldukları yer, Umman yarımadasından Katar yarımadasına kadar uzanan büyük körfez açıklarındaki sulardır. İyi incinin yetiştiği diğer yerler ise, Güney Hindistan ile Srilanka arasındaki bölgedir. Bkz. Ana Britanica, "inci" maddesi, İstanbul 1988, XI, 449.

İncinin en değerlisi saf, yapısı pürüzsüz, küresel (perle ronde) Umman incisidir. Şayet şekil, görünüş, renk ve ağırlıkları aynı olan iki inci bulunursa, değerleri son derece yüksek olur. Umman incisi, Kızıl Deniz incisinden daha güzel ve daha değerlidir. Çünkü Umman incisi tatlı, saf ve temiz iken, Kızıl Deniz incisi ise aksine bir çok kusurunun yanı sıra tuzludur.

İncinin bir tanesi yarım miskal ağırlığında olursa "**dürre**" (perle) adını alır. Yuvarlak (tam yuvarlak olmasa da) dürrenin ağırlığı yarım miskale ulaştığında, fiyatı bazen bin miskal altını bulur. Yumurta biçiminde olanının değeri ise bu rakamın altındadır. İncinin fiyatı, ağırlığının artması ve yuvarlaklığı ile artar. Ağırlığı iki miskale ulaştığında, fiyatı on bin ile yüz bin dinar arasında değişir. Bu ağırlıkta olan yuvarlak inciye değer [dahi] biçilemez, zira [bu tür incinin] eşi benzeri yoktur. İnci ne kadar saf ve parlak olur ise, o oranda güzel ve değerli olur. ed-Durratu'l-yetime [diye şöhret kazanan inci], Kızıl denizde bulunmuş olup ağırlığının üç miskal olduğu rivayet edilmektedir. İncinin küçük olanına ise, mercan (manginto) denilmektedir.

Yakutun (corindon) en değerlisi tam kırmızı (behremani) (rubiselle) olanıdır.⁴ Ondan sonra gül kırmızısı renginde olanı (corindon rose), sonra da sarı olanı (oriental topaz, yellow sapphire) gelir. Daha sonra da gök mavisi (ismancunî) (sapphire) gelir. En değersiz olanı ise, beyaz yakuttur (white sapphire). [Yakutun ana vatanı] Hindistan'ın Serendip dağıdır. Orijinal yakut, işlenmiş yakuttan üç özelliği ile ayrılır; ağırlığı, ağıza konduğunda bıraktığı serinlik ve kolay ya da zor işlenebilirliği.⁵ Çünkü yakut tartıldığında ağır, ağıza konduğunda serinlik [hissi veren] ve [sertliğinden dolayı] kolayca işlenemeyen⁶ bir taştır. [Saf yakutun aksine] işlenmiş olan yakut ise hafif, emildiğinde sıcak ve [yumuşaklığından dolayı] kolayca işlenebilmektedir.⁷

En iyi yakut, hangi renkte olursa olsun parlak, saf ve katıksız olanıdır. Değeri, küçüklüğü ve büyüklüğü oranında yükselir veya düşer. Saf kıpkırmızı (behremanî) (rubicelle) yakut, yarım miskal ağırlığında olduğunda fiyatı beş bin dinarı bulur. "Cebel" diye isimlendirilen ve iki miskal ağırlığında yakut taşı bulunan yüzük, yüz bin dinar değerindedir. Bu yüzük, Ebû Cafer Mansur tarafından kırk bin dinar'a satın alınmıştır.

4 et-Tifaşî de, yakut ile ilgili Cahız'ın verdiği bu bilgilere yakın bilgiler sunmaktadır. Bkz. Ahmed b. Yusuf et-Tifaşî (ö. 651), *Kitabu Ezhârî'l-Efkâr fî Cevâhiri'l-Ahcâr*, (thk. Muhammed Yusuf Hasan-Muhammed Seyûnî Hafacî), Mısır 1977, 68 vd.

5 Metnin orijinalinde, kolay ya da zor eğlenebilirliği denmektedir.

6 Metinde eğlenemeyen denmektedir.

7 Metnin orijinalinde, "eğlenebilmektedir" denilmektedir.

Gök mavisi yakuttan (ismancunî) (sapphire) yapılan yüzük taşının (el-fass) fiyatı ise, bazen iki yüz dinara ulaşırdı.

En iyi zeberced (periot olivine)⁸ koyu yeşil, saf ve doğal olanıdır. Saf zebercedin işlenmiş olanından ayrılma [yöntemi saf] yakutu [işlenmiş yakuttan ayırmak için kullanılan yöntem] benzer; örneğin [her iki değerli taş da] saf olduğunda, tadı soğuk ve [sertliğinden dolayı] rahatça işlenememektedir⁹; işlenmiş zeberced ise, [saf zebercedin aksine] yumuşak, hafif, tat bakımından sıcak ve [yumuşaklığından dolayı] kolay bir şekilde işlenebilmektedir¹⁰.

Zebercedin en iyisinin parlak, saf ve lekesiz olduğu söylenmiştir. Zebercedin bir parçasının ağırlığı yarım miskala ulaştığında, ikibin miskal altın değerinde olur. Değerinin artması, hacminin büyüklüğü ve küçüklüğü ile doğru orantılıdır. el-Bahr denilen ve ağırlığı üç miskal olan yüzüğün zeberced taşını, Ebu Cafer Mansur otuz bin dinar'a satın almıştı. Bu gün bu yüzük, bazı halifelerde bulunur.

En değerli firuze¹¹ (turquoise) süt renki (el-şirbam), yeşil, gök mavisi saf ve eski olanıdır. Firuze kolay işlenemeyen, ateş, su ve sıcakta değişmeyen bir taştır. Ağırlığı yarım miskale ulaşan firuze yüzük taşının fiyatı yirmi dinara ulaşır.

En iyi akik, çizgili gibi görünen kıpkırmızı Yemen akikidir. Akik ne kadar saf ve parlak ise o oranda değerli olur.

8 Zümrüdün bir türü olan ve onunla aynı hammaddeden yapılan zeberced, zümrüt olmak üzere fırına verilmiş, ancak hammaddesinin kötülüğü, ustanın hatası ya da fırındaki ısının düşüklüğünden dolayı zümrüt olamamıştır. Üç türü bulunmaktadır. Yeşil, açık yeşil ve koyu yeşil, Câhiz'in de belirttiği gibi en değerlisi koyu yeşil olanıdır. Geniş bilgi için bkz. et-Tifaşî, 92.

9 Orijinal metinde, "eğeleme işlemi yavaşcadır" denilmektedir.

10 Orijinal metinde, "eğre rahat işlemektedir" denilmektedir.

11 Birûnî Arapça olmayan firuze kelimesinin, Farsça biruze kelimesinden geldiğini söylemektedir. Firuze taşının ana vatanı, Nisabur dağları ve Mısır'dır. Firuzenin batı dillerindeki karşılığı ise turquoise veya Turkey Stona (Türk taşı) dir. Adı geçen bu değerli taşta firuze isminin verilmesinin nedeni ise, Türkler tarafından Avrupa'ya götürülmüş ve orada tanıtılmış olmasıdır. Mısır'da milattan önce 3000 yıllarından itibaren zinet eşyası olarak kullanıldığı ortaya konmuş olan firuzenin, yeşil ve gök mavisi renginde olanı daha değerlidir. Mısır'ın, özellikle de Sina Yarımadası'nın tarihinde önemli bir yerinin bulunduğu, bu bölgede firuzeyi işleyen atölyelerin mevcut olduğu kaydedilmektedir. Geniş bilgi için bkz. et-Tifaşî, ekler kısmı 278.

En değerli beycazi (spessartite)¹² ateş alevi renginde, kıpkırmızı taştır. Ne kadar sert ve büyük olur ise, o derece nefis ve değerli olur. İşlenmiş olanı yumuşaktır. İyisini kötüsünden ayırmak için, akik, kıl/tüye yaklaştırdığında ne kadar çok kıl çekerse o kadar kaliteli demektir. Beyzacî taşından yapılan yüzük taşı, yarım miskali bulduğunda oldukça pahalı olup, değeri otuz dinarı bulur. Bu değerli [taşın] saf olanı ise, gece parladığı için değer biçilemeyecek kadar kıymetlidir.

Kristal (rocy crystal), üstünlüğü ve saflığından dolayı tercih edilir. En değerli kristal camı, temiz, beyaz ve saf Ferun camıdır.¹³

En değerli elmas (diamond); kristal renkli, saf, beyaz ve temiz olanıdır. Sonra da kırmızı olanı gelir. Ağırlığı yarım miskale ulaştığında fiyatı 100 dinara kadar çıkar. Elmas ne kadar büyük ise, o derece pahalı ve değerli hale gelir.

Parfüm ve Güzel Kokuları Tanıma:

En iyi öd ağacının,¹⁴ saf (la ğaşşe fih) Mendel¹⁵ ağacı olduğu söylenmiştir. Öd ağacı ne kadar sert (salb) ise, o kadar değerlidir. Anılan

12 Bicâdî de denilen bu değerli taş, Farsça bicâde kelimesinden gelmektedir. Bu konu ile ilgili *Mecelletu İlmîyi'd-Dimeşki* de bir yazı yazan Ahmed Timur, kelimenin Farsça olmadığını, Türkçe olduğunu, Türkçe'den Arapçaya geçtiğini söylemektedir. Bicâde kelimesi, zaman zaman yakut ve kehribara benzeyen diğer değerli taşlar için de kullanılmış olmasına rağmen asıl ifade ettiği taş, spessartite denilen taştır. Geniş bilgi için bkz. et-Tifaşî, ek, 263.

13 et-Tifaşî, kristalin asıl üretildiği yerin Merv olduğunu söylemektedir. Bkz. 273

14 Daha çok Çin, Hindistan, Cava, Sumatra çevresinde yetişmekte olan öd, öteden beri doğu ve batıda tıp, eczacılık, parfümeri ve ev eşyalarının yapımında kullanılan güzel kokulu, siyahımsı ve bazı yerleri benekli, deriye benzer kabuğu bulunan ve çok sert, hatta sertliğinde taşla benzetilen bir ağaç olup, yirmiye yakın türünün bulunduğu kaydedilmektedir. Bu ağaç daha çok itriyat sanayiinde kullanılmaktaydı. Bkz. Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üritemi ve Tağşışı*, Ankara, 2000, 70.

15 Mendel'den getirilen öd ağacının, Emevilerin son döneminden itibaren İslam aleminde kullanılmaya başlandığı aktarılmaktadır. Rivayetlere göre, Hüseyin b. el-Bermek, Emevilerden kaçarak Hindistan'a -Mendel'e- yerleşmiş, burada öd ağacını görmüş ve bu ağacın İslam aleminde bulunmakta olan öd ağaçlarından daha kaliteli olduğunun farkına varmış, tüccarları bu ağacı satmaları hususunda teşvik etmiştir. Emeviler yıkılıp, yerine Abbasîler kurulunca Berbekoğullarının da yıldızı parlamış, Abbasîlerin en büyük destekçileri sıfatıyla saraya yerleşmişlerdi. Bir gün Hüseyin b. el-Bermek, Abbasî halifelerinden el-Mansur'un huzuruna girdiğinde, onun kamarâî öd ağacından yapılan bir kokuyu kullanmakta olduğunu görür ve ona, kendisinde daha kaliteli bir ödün bulunduğunu söyler bunu hediye eder. Kendisine takdim edilen bu kokuyu çok beğenen

bu ağacın en iyisi, hoş kokusunun yaygınlığı, keskinliği ve yoğunluğu ile anlaşılır. Hint öd ağacının en iyi türünün ağır olup suyun dibine çöktüğü, en adi türünün ise hafif olup suda batmadığı söylenmiştir. Hintlilerin düşüncesine göre, hafif hint ağacının içinde ruh olmadığı gibi kokusu da zayıftır. Ağır olanın ise, yoğun, keskin ve güçlü kokusu vardır.

Tibet miskin¹⁶ en iyisi, rengi açık kuru kötü olanının ise koyu renkli olduğu söylenmiştir.¹⁷ Miskın sahtesinin ise; kurşun, kunduz güdelerinden çıkarılan koku, bakam ağacı (kızıl ağaç) ve siyah şam cevizi reçinesi karıştırılarak yapılır. Misk ne kadar hafif ve kokusu yaygın ise o derece iyidir.

Anber'in¹⁸ en değerlisi boz renkli (eşheb) Zenc anberidir.¹⁹ Daha sonra mavi ve sarı olanı gelir. En adi olanı da.....²⁰

halifenin, Mendel'den bol miktarda öd ağacı getirtmesinden sonra bu ağaç tanınmaya başlamış ve İslam aleminin muhtelif yerlerinde şöhret kazanmıştır. Bkz. Abdulhalık Bakır, 71.

16 Ortaçağda dünyanın muhtelif yerlerinde üretilerek pazara sunulan miskin en kalitelisinin, Tibet miski olduğu çağdaş araştırmacılar tarafından da ortaya konmaktadır. Abdulhalık Bakır'a göre Tibet miskin¹⁶ diğer misklerden daha kaliteli ve daha çok tutulmasının nedeni: Tibet dağlarında misk keçilerinin beslendikleri farklı bitkilerin yanı sıra, Tibetli misk satıcıların, sattıkları bu mamüllere hile karıştırmamaları, miski saf haliyle pazara sunmuş olmalarıdır. Oysa ki diğer bölgelerde üretilen misk, büyük ölçüde katkı maddesi içermekteydi. Geniş bilgi için bkz. Abdulhalık Bakır, 60.

17 Misk maddesi, anavatanı Tibet ve çevresi olan misk keçisi (moschus moschiferus)'nden elde edilirdi. Bu hayvanın karnında bulunan kan torbası dolunca hayvanı rahatsız eder, karnını kayalardan birine veya güneş ışınlarıyla iyice ısınmış olan taşlardan birine sürmesine ve torbayı yırtmasına neden olurdu. Torba yırtılınca kanlar taşların üzerine dökülürdü. Daha sonra Tibetliler, dağlara çıkar bu keçilerin yaşadığı yerlere uğrar ve bu kurumuş kanları toplarlardı. Sonra da ceylan boynuzlarına doldurular, üzerine kurşun dökülerek ağız kapatılırdı. Böylece misk kurur ve kokusu daha da keskinleşirdi. Kuruyan bu misk, tacirler aracılığıyla muhtelif İslâm beldelerindeki pazarlara götürülürdü. Bunun yanında kaynaklarımızda Ortaçağ'da henüz yürümeye başlamış, keçi yavrusuna benzeyen ve misk faresi (european muskrat) olarak adlandırılan hayvandan da bu kokunun üretildiğini öğrenmekteyiz. Avcılar tarafından yakalanan ve göbekleri sıkıca bağlanan bu hayvanların misk torbaları dolunca, kesilirler, göbeklerindeki torbalar alınır, bir süre arpanın içinde bekletilmek suretiyle kokusunun keskinleşmesi sağlanırdı. Daha sonra da tacirlere satılırdı. Bu tür miskin en değerli ve en kaliteli misk olduğu rivayet edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Abdulhalık Bakır, 57-59.

18 Ortaçağ İslam dünyasında itriyat ve ilaç sanayinin önemli hammaddesi olarak kullanılmakta olan amberin, hangi maddeden imal edildiği ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Kimisine göre, denizin dibinde yetişmekte olan bitkilerden elde edilirken

Elbisede en güzel nakış; (veşiy) Şapur'da²¹ yapılan (sabirî), Kûfe'de yapılan (el-kuffî),²² ipek olan sonra altın yaldızla dokunmuş olanıdır. Onlardan sonra ise saf ketenden İskenderan'da yapılan (iskenderanî) nakış gelir. Ondan sonra altın ile işlenen ondan sonra da dokuma olarak yapılan (ğazalî) nakış, sonra da içinde ipek ve altın bulunmayan nakış gelir ki bu, Yemen'de yapılmaktadır. Yemen'de yapılan nakış bu özelliği ile dokuma nakıştan daha üstündür. [Hatta] ipek ve keten nakış [bile] Yemen'de üretilen nakışın ulaştığı değere ulaşamaz. Çünkü dokuma nakışın değeri bazen 1000 dirheme ulaşabilir. En değerli Sincap,²³ [derisi]

kimilerine göre ise, balinaların karınlarında bulunan bir maddeden veya balının dışkisından elde edilmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Abdulhalık Bakır, 64-65.

19 Amberin birkaç türü bulunmakta idi. Bu türlerin ilkinin Şihr ve çevresinde üretilen Şihrî amber oluştururken, bir başka türünü ise, Câhız'ın da yukarıda belirttiği boz renkli olan ve zenci tüccarlar tarafından Afrika kıtasından Aden'e getirilerek satılan ve buradan diğer pazarlara dağılan Zencî Amber oluşturmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Abdulhalık Bakır, 67.

20 Kitabı neşreden bir sayfaya yakın bir metnin okunamaz durumda olduğunu bildirmektedir.

21 Fars bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan Şapur, iki özelliği ile tanınmaktadır. Bu özelliklerinin ilki, İran'daki en büyük itriyât üretim merkezi olmasıdır. Burada üretilen itriyat çeşitleri, İslam aleminin muhtelif yerlerine satılmakla kalmamış, aynı zamanda buradan giden itriyat ustaları, İslam aleminin muhtelif yerlerinde itriyat atölyeleri kurmaya ve işletmeye çalışmışlardır. Şapurlu ustalarının kurduğu itriyat atölyesiyle ünlenen kentlerin başında Kûfe gelmektedir. Kûfe, Emevîlerden itibaren Abbasilerin erken dönemine kadar Irak'ın en önemli itriyat üretim merkezi olmuştur. Kûfe'deki atölyelerinde, başta menekşe olmak üzere nergis, adi leylak ve zambaktan koku elde edilmesine rağmen, asıl, karanfil esansı meşhurdu. [M. Mahfuz Söylemez, *Emeviler Döneminde Kûfe*, Basılmamış Doktora tezi, Ankara 2000, 225], Şapurun meşhur olduğu ikinci şey ise, ipek dokumacılığıdır. Yörede bolca yetişen dut ağacı münasebetiyle burada, ünü İslam aleminin diğer bölgelerine de yayılan ve Saburî (Şapurda üretilen elbiseler) şeklinde şöhret kazanan ipek elbiseler üretilirdi. Geniş bilgi için bkz. İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, (nşr. Gay Le strange-R.A. Nicholson), Londra 1921 1741-142.

22 Hîre'nin yıkılmaya yüz tutmasından sonra, ipek ile uğraşan zanaatkarların Kûfe'ye yerleşmeleri ile beraber Kûfe, dokumanın önemli merkezlerinden biri haline geldi. Hatta Makdisî, Kûfe'nin ihtiyacından fazla kumaş ürettiğini, bu kumaşın bir kısmını da yöre dışına ihraç ettiğini söyledikten sonra, bu kumaşların İslam aleminin hiçbir yerinde eşi ve benzerinin bulunmadığını iddia etmektedir. Bkz. Makdisî, *Ahsenu't-Tekasim, fi ma'rifeti'l-Ekâlim*, (thk. Muhammed Mahzûm) Beyrut 1987 320; M. Mahfuz Söylemez, *Emeviler Döneminde Kûfe*, 221

23 Sincap, tüyü gayet yumuşak olan bir kürk hayvanıdır. Daha çok Türk illeri ve Sicilya'da yaşamaktadır. İsfehanî, sincap derisinin tercih edilmesinin nedeninin bedeni serin tutması olduğunu ve genellikle de gençler tarafından tercih edildiğini söylemektedir.

as²⁴ (mustella erminea, putorius Ermineus)'ın dır. Sonra açık renkli sincap [derisi], sonra Hazar [sincabının derisi], daha sonra da Harezmi [sincabın derisi] gelir. Ondan sonra da, Tavşan tüyü karıştırılmamış olan sincap [derisi] gelir.

En değerli tilki [derisi], Hazar denizi çevresinde bulunan tüyleri kalın/sert ve boyanmamış siyah tilki [derisi] dir. Sonra beyaz tilki, sonra kırmızı Muhaysir²⁵ tilkisi, daha sonra kırmızı Hazar tilkisi, ondan sonra da halaç ağacı rengine benzeyen [tilki derisi] gelir.

En değerli [kürkü olan] as, uzun kuyruklu olanıdır. En iyi samur (mustela zibellina) [derisi]²⁶ Çin samurudur. Daha sonra tüyleri uzun, koyu siyah ve açık beyaz [karışımı] Hazar samuru gelir.

En iyi ve en pahalı sergi (el-ferş), parlak Ermeni kırmızısı ile boyanan tiftik [mer'iz] sergisidir. Sonra kalın ipek ile dokunmuş olanı ile, kare şeklinde süslenen sergi gelir. Sonra Rumî Hüsrevanî tarzda yapılmış halis ipek sergi gelir. Ondan sonra Meysani tarzda nakışlanan/işlenen ipek sergi, daha sonra da ince ipek sergi (el-bezyun) gelir. Bu sergiler, ne kadar çok altın ile işlenirse, o kadar daha iyi ve daha değerli hale gelirler. Bu sergilerden Ermeni, Meysani ve Bezyun hariç, diğer türlerinin tamamı altın ile süslenebilir.

Bkz. Kemalettin Ebû'l-Beka Muhammed b. Musa ed-Demirî, *Hayatu'l-Hayevân*, (Osmanlıca'ya trc. Abdurrahman b. el-Hac İbrahim), Matba-i Âmiri, İstanbul 1272/1856, II, 77-78.

24 Kakım da denien as, gelinciğe benzemektedir. İnlerde, duvar deliklerinde, ağaçların kovuklarında yaşayan as, kürk hayvanıdır. Ancak kürkünün fazla değerli olmadığı ve tutulmadığı kaydedilmektedir. Bkz. Mustafa Köktürk, *Av Hayvanları ve Avcılık*, Tarım Bakanlığı Orman Genel Müdürlüğü Yay. ?, 1946, 31.

25 Naşir, bu kelimenin metinde Mahser şeklinde yazılmış olduğunu, bunun doğrusunun Mısır olabileceğini, bu durumda kelimenin "Mısır'da boyanan tilki derisi" anlamına gelebileceğini söylüyorsa da, bu kelime büyük bir ihtimal ile ya harfi düşen Muhayser kelimesidir. Muhayser, Medine ve Azzaf arasındaki geniş bölgeye verilen isimdir. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Buldan*, Beyrut 1979 V, 66

26 Anavatani Sibirya olan samur, kürk hayvanlarından biri olup kürkü, Çin'de öteden beri yaygın olarak kullanılmaktaydı. Hatta Çin'de din adamlarının bir takım dini ayinlerde samur kürkünü giydikleri rivayet edilmektedir. Samur kürk olarak kullanılmasının yanı sıra, kalpak, yaka ve mantolara zinet olarak da kullanılmaktadır. [Bkz. Mustafa Köktürk, 30] İslam aleminde ise; samur kürkleri, yumuşak hafif ve gösterişli olduğundan, genellikle emirler veya elit tabakaya mensup insanlar tarafından giyilirdi. Örneğin ünlü muhaddis, Mücahid, Kufeli ünlü fakih eş-Şa'bi'nin üzerinde samur kürkü gördüğünü söylemektedir. [bkz. ed-Demirî, II, 77] Bu durum, Emevilerin döneminden itibaren samur kürkünün kullanıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

En değerli Meskey²⁷ beyzunu, ince dokunmuş olanıdır. Sonra çizgili olanı (muhattat), sonra müfeles (fulus parası şeklinde işlemeli) ondan sonra da sazic (saf/tek renkli) olanı, muayyen (hayvan gözü şeklinde işlenmiş olan), benekli noktalı (munakkat) olanı gelir.

Meskey'de üretilen yaşmak ise, ince işçiliği olduğundan, iyi dokunması durumunda fiyatı 50 dinara kadar yükselir.

Bukalemun (ebû kalemun) denilen [kumaş türü], yeşil, kırmızı ve menekşe renginde ipek üzerine değişik çizgiler ile kırmızı Rumf Hüsrevanî türün saf katkısız olanıdır. Güneşin şiddeti ve gündüz ile birlikte (bu tür kumaşın) farklı farklı renkler aldığı söylenir. Değeri, gerçekten çok yüksektir.

Elbiselerin en iyisi Mısır yününden yapılanıdır. Onu, Fars [bölgesinde bulunan] Huzistan'da²⁸ yapılan [el-Huziyye] elbise takip eder, onu da [yine bu bölgede bulunan] Şiraz'da²⁹ üretilen tiftik dokuma takip

27 Meskey, Kirman dolaylarında bulunan bir kenttir. Bkz. Yakut, V, 128.

28 İran'da bulunmakta olan Huzistan, bir şehir olmayıp bir bölge adıdır, en önemli kentleri, Tuster, el-Asker, el-Ahvaz, Basina ve Sus kentleridir. [Bkz. Makdisî, 309] Geniş tarım havzalarına sahip olup, ekonomisi genelde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu bölgede, hurma, buğday, arpa, pirinç, şeker kamışının yanı sıra bir çok meyve de yetişmektedir. Yörede kaliteli ipek dokumacılığı da yapılmaktadır. Bu bölgeye dokumacılığın ne zaman ve nasıl girdiği ile ilgili farklı rivayetler olmakla beraber, Yakut'un aktardığı rivayet, en tutarlı olarak kabul edilmektedir. Bizans ile savaşan Şapur Zü'l-Ektaf, İran'a geri dönerken Anadolu'nun en büyük dokuma merkezlerinden biri olan Diyarbakır'a uğramış, burada dokuma tezgahı bulunan bir çok zanaatkarı beraberinde götürerek Huzistan'a yerleştirmiş, bölgenin İran'ın en büyük dokuma merkezlerinden biri haline gelmesini sağlamıştır. [Bkz. Yakut, II, 405] Makdisî bu bölgede; şeker kamışı, armut, hububat, yaş sebze ve meyve, kaliteli turunc, nar, üzüm, ince keten ve ipek elbiseler, ince pamuk elbiseler, şeker ve şekerli mamuller ile balın üretildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 309

29 İran'ın en ünlü şehirlerinden biri olan Şiraz, Haccac'ın amcasının oğlu Muhammed b. Kasım b. Ebî Âkil tarafından, askeri karargah olmak üzere kurulan kentlerden biridir. Fars bölgesinde, başta İstahr olmak üzere bir çok şehir buradan fethedilmiştir. Himyerî'nin anlattıklarından bu şehrin, kuruluş aşamasında düzenli bir kent şeklinde tasarlanarak kurulmadığını anlamaktayız. Şehri kuşatan bir surunun, pazarının bulunmaması, evlerinin birbiriyle yapışık olması bunu göstermektedir. Daha sonra düzenli bir şehir haline gelen Şiraz'ın ekonomisi, Himyerî'ye göre büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Ona göre Şiraz'da geniş bostanlar bulunmakta, reyhan ve baklagiller üretilmekte, meyve yetiştirilmekteydi. [Bkz. Muhammed b. Abdulhalim el-Himyerî, *Kitâbu Revdu'l-Mi'tar fî Haberi'l-Aktar*, (thk. İhsan Abbas) Beyrut 1980, 351] Makdisî, burada kaliteli elbiseler, eşi ve benzeri bulunmayan lambaların, ipek kumaşların ve şeker kamışının üretildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 336.

eder. Sonra da Fasa ipeği [karıştırılarak] yapılan İsfahan tiftik dokuması gelir, ondan sonra Taberistan'da imal edileni, daha sonra da saf yün elbiseler gelmektedir.

En değerli teylesân,³⁰ Taberistan bölgesindeki Ruyân'da³¹ yapılmaktadır. Daha sonra Amul'da³² yapılan teyalise gelmektedir. Sonra Mısır'da yapılanı, sonra da Kumis'da imal edileni gelir. En iyi keçe, Çin keçesidir. Onu Kuzey Afrika'nın kırmızı keçesi, onu da Tâlegân'ın³³ beyaz keçesi, sonra Ermenistan keçesi daha sonra da Horasan keçesi takip eder.

En iyi Berber kaplanı³⁴ derisi, siyah beyaz çizgili [veya] siyah beyaz noktalar bulunan işlemeli [deri]dir. En zarif kaplan, [derisi] beyazlığının ortasında apaçık bir şekilde küçük simsiyah noktalar bulunanıdır. Şayet siyah çizgileri hafif beyaz çizgiler ile birbirine bağlı olursa daha zarif olur. İçinde kırmızı ile birlikte bembeyaz ve simsiyah [çizgiler] bulunanı

30 Çoğulu teyâlise olan bu elbise kış aylarında soğuktan korunmak için giyilirdi.

31 Taberistan'ın en büyük kenti olan Ruyân, dağlık bölgede bulunmaktadır. Geniş tarım arazisine de sahip olan bu kent, asıl önemini Deylemistan'a giden yol üzerinde bulunmasından almaktadır. Hz. Osman'ın Küfe valisi Said b. el-As tarafından fethedilerek İslam topraklarına katılan bu kent bir çok bilgin yetiştirmiştir. Geniş bilgi için bkz. Yakut, III, 125-126.

32 Taberistan'ın düzlük bölgesindeki en önemli şehirlerinden biri olan Âmul, dokuma merkezi olarak bilinmektedir. Taberiye diye meşhur olan giysi, seccade ve sergilerin tamamı burada üretilmekte idi. Zaten buralı olan bilginlerin çoğu da, Taberistan nisbesi ile anılmaktadır. Ünlü tarihçi Muhammed b. Cerir et-Taberî de aslen buralı olmasına rağmen, Taberistan'a nispet edilenlerden biridir. Bkz. Yakut, I, 57.

33 Belh'e bağlı yerleşim birimlerinden biridir. Büyük bir pazara sahip olup, çevresinden Ceyhun nehrinin kollarından biri akan bu şehir, son derece temiz idi. [Bkz. Makdisî, 239] Makdisî'nin verdiği bu bilgilerden Tâlegan'ın hayvancılığa son derece müsait olduğunu anlamaktayız.

34 Kaplan derisi, ilk dönemlerden itibaren zengin sınıfa mensup insanlar tarafından genelde eğerlerin üzerini kaplamak için kullanılmaktaydı. Fazla bulunmadığı için gayet pahalı olan kaplan derisi ile ilgili bir sürü hadis uydurulmuştur. Taberânî tarafından nakledilen şu iki hadisi konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı için aktaralım: "Melekler kaplan derisi taşıyanlar ile beraber bulunmazlar", "Kaplan derisine binmeyiniz (eğerlerinizi kaplan derisi ile kaplamayınız)". ed-Demirî bu hadislerin sahih olduğunu söylemektedir. Kaplanın ilaç olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin: kaplan kılının akrepleri kaçırdığına, eritilmiş kaplan yağının yaraları iyileştirdiğine, kaplan eti yiyene yılan zehirinin zarar vermediğine, kaplan zekerinin pişirilip yenilmesi durumunda idrar yollarına iyi geldiğine, kaplan derisini üzerinde taşıyan insanın, diğer insanlar tarafından sevimli bulunduğuna, kaplan pençesinin gizlendiği yere farenin girmedicine inanılmaktaydı. Bkz. ed-Demirî, II, 256.

daha güzel ve daha pahalıdır. Berber kaplanı, küçük olup derisi ancak bir tek eğeri örtecek kadardır. Derisinin en pahalısı 50 dinarı bulur. Kuzey Afrika ve Hindistan kaplanının derisi daha geniş ve daha büyük olmasına rağmen Berber kaplanının derisinin seviyesine ve değerine ulaşamadığı gibi, ondan fazla olması da mümkün değildir. Kaplan [derisinin] en değerlisi sade olmayıp, desenli olanıdır. En iyi pamuk ise, parlak, yumuşak, çekirdekleri küçük, güzel, saf ve beyaz olanıdır.

Kırmızı; içinde kırmızı bir kurtçuğun bulunduğu bir ot olup, dünyanın sadece üç bölgesinde yetiştiği söylenmektedir. Bunlar; Endülü's tarafında bir yer, Târm³⁵ denilen yerleşim yeri ve Fars bölgesidir. Bu otu ve yerlerini, her sene İsfendiyar ayında (İranlıların güneş takviminin 12. Ayı) bu otu toplayan bir grup Yahudi'den başkası bilmez.³⁶ Yahudi'ler bu bitkiyi kuruttuktan sonra, onunla³⁷ ipek, yün vs. yi boyarlardı. En iyi kumaş boyacılığının yapıldığı yer **Vasıt** [kenti]dir.³⁸

35 Târm, Fars bölgesinde Darabecird'e bağlı bir yerleşim yeridir. Kirman'a yakın olduğu kaydedilen Târm'in güçlü bir kalesinin bulunduğu, sıcak bir iklime sahip olduğu en yaygın bitki dokusunun ise hurma olduğu belirtilmektedir. Târm, en çok ürettiği kristal ile meşhur idi. Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Belhî, 129-130.

36 İslâm aleminin hemen hemen her yerinde kumaş boyacılığı Yahudiler tarafından yapılmakta idi. Dolayısıyla Yahudiler, buldukları bir takım boyaların alaşımları ile ilgili hiç kimseye bilgi vermemekte, bunu bir sır olarak saklamaktaydılar. Bu bilgiler, babadan oğula miras olarak kalmaktaydı. Câhız da burada Yahudiler tarafından bilinen parlak kırmızı rengin yapımında kullanılan bitkinin yetiştiği yerin, bir tek Yahudiler tarafından bilindiğini söyleyerek buna işaret etmektedir.

37 Orijinal metinde bu kurtçuk kuruyunca denilmektedir.

38 Haccâc b. Yusuf tarafından Dicle Nehri'nin hemen yanı başında kurulmuş olan Vâsıt şehri, yarım daire şeklinde inşa edilmiştir. Şehrin merkezinde, mescit, pazar ve Dâru'l-İmâre bulunmaktaydı. Irak'ı kontrol altında tutmak amacıyla, eyalet merkezi olmak üzere inşa edilmiştir. [Geniş bilgi için bkz. Bahşel el-Vâsıtî, *Tarihu Vâsıt*, (thk. Korkis Avvâd), Beyrut 1986, 38-41; Abdulkerim Selmân el-Muadidî, *Vâsıt fi'l-Asri'l-Emevîyyîn*, Basılmamış Master Tezi, Bağdad 1974, 106, 127, 128, 130] Vasıt'ın en iyi kumaş boyacılığının yapıldığı yer oluşuna gelince; öteden beri Vasıt'ın da içinde bulunduğu Mezopotamya'da önemli oranda Yahudi'nin yaşadığı bilinmektedir. Nitekim Ali Mazaherî, Abbasîler döneminde Aşağı Mezopotamya'da yaşayan Yahudi nüfusu çıkaran Haham Pataşya'nın en yoğun Yahudi nüfusun Vasıt'ta yaşadığını söylediğini aktarmaktadır. Dolayısıyla bu Yahudiler'in, ata meslekleri olan kumaş boyacılığını sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bkz. Ali Mazaherî, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, (trc. Bahriye Üçok), Varlık Yayınları Ankara, 150.

Pelesenk ağacının (el-belesûn),³⁹ Mısır'da yetiştiği, ilk baharda [bu ağacın bazı dallarının] hafifçe yarıldığı, yarılan bu yerlerden pelesenk yağının çıktığı, çıkan bu yağın toplandığı söylenmektedir. Mısır hariç dünyanın diğer bölgelerinde bu ağaç bulunmamaktadır.

Zelem;⁴⁰ Şehrezûr'da yetişir. Cinsel güç için iyi geldiği iddia edilir. Kurmaz; Farsça "pencgeşt" denilen ağaç olup, genellikle Farsların fazahar dedikleri gül defnesi ile aynı yerde yetişir. Dolayısıyla kurmaz, gül defnesi ile birlikte ekilir. Bu iki bitkinin de Bizans'tan getirildiği söylenmektedir. Bunun garip ve uzun bir hikayesi vardır.

İTHAL EDİLEN NADİR TİCARÎ MALLAR, YİYECEK-GİYECEK, DEĞERLİ TAŞLAR VE CARİYELER

HİNDİSTAN'dan⁴¹ panter, kaplan, fil,⁴² kaplan derisi, kırmızı yakut, beyaz sandal ağacı,⁴³ abanos ağacı⁴⁴ ve Hindistan cevizi getirilirdi.

39 İtriyat sanayiinde kullanılan önemli bitkilerden biri olan pelesenk, yapraklarının şekilleri ve kokusu itibarıyla daha çok sedef ağacına benzemektedir. Pelesenk yağı kullanılmak suretiyle oluşturulan parfüm çeşidi, limon suyu, pelesenk çekirdeği, öd, turunc kabuğu, beskası, ceviz içi ve sarı kafur da karıştırılarak meydana getirilirdi. Bkz. Abdulhalık Bakır, 120.

40 İbnu'l-Baytar bu bitkinin ince şeker kamışına benzediğini, derin köklerinin bulunduğunu, çiçeğinin bulunmadığını, küçük tanelerinin bulunduğunu ve bu tanelerin tatlı olduğunu, bu otun ve tanelerinin Endülüs ile Kuzey Afrika'da da bilindiğini, buralarda bu ota Sudan biberi denildiğini söyledikten sonra, Endülüste çokça ekildiğini ve yağı en fazla olan bitki olmakla tanındığını ilave etmektedir. Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Baytar, Ziyaaddin Abdullah b. Ahmed el-Endelüsî (ö. 646), *el-Câmilî Müfredâti'l-Edviyeti ve'l-Ağziyye*, I-IV, Hasan Bek matbaası, basım yeri yok, 1291, II, 166.

41 Hindistan, özellikle de Seylan adasının, erken dönemden itibaren Dünya ticaret merkezi olduğu söylenebilir. Burada ipek, karanfil, tarçın, kara biber, za'feran gibi baharatlar ile sedef, hind ardıcı, itriyat çeşitleri, kına, balık yağı gibi mamullerin yanı sıra pamuk, ipek, fildişi, yırtıcı hayvanların derileri ve Çin'de üretilen mallar getirilir, batıdan gelen mallar ile takas edilirdi. Seylan adasından yola çıkan bu mallar; iki güzergah takip ederek batıya geçmek zorunda idi. Bu güzergahların ilki, Seylan adasından Yemen sahillerine oradan sahili takip ederek Babu'l-Mendebi geçtikten sonra Kızıl Deniz'e oradan da Akabe körfezine, daha sonra kervanlar ile İskenderiye'ye, İskenderiye'den de gemiler ile gideceği yere kadar giderdi. Ancak bu yol, birkaç nedenden dolayı güvenli değildi. Öncelikle Babu'l-Mendeb'e yakın bulunan Sokodra adası, Hindistanlı korsanların elinde olduğu için buralardan geçen gemiler sürekli soyulmaktaydı. İkinci olarak bu ticarî güzergâhı ele geçirmeye çalışan Sasanîler, Bizanslılar ve Habeşliler arasında sürekli savaşlar yapılmaktaydı. Buna bağlı olarak da Yemen sürekli el değiştirmekteydi. İkinci ve daha güvenli olan diğer yol ise, Seylan adasından sahili takip ederek Basra körfezine

ÇİN'den:⁴⁵ çelik, ipek, porselen, kağıt, mürekkep, tavus kuşu, rahvan savaş atları, eğer, keçe, darçın, saf ravend bitkisi⁴⁶ getirildi.

BİZANS'tan: gümüş ve altın kaplar, halis Bizans dinarı, ilaç çeşitleri (akakir), seramik kaplar (beryun), bahar gülleri,⁴⁷ atlas, halis ipek kumaşı, çevik savaş atları, cariyeler, nadir bulunan pirinç madeni, sağlam kilitler,

ulaşan yoldur. Bu yol, hem daha kısa ve hem de daha güvenli olduğu için en çok rağbet göreni idi. Basra körfezine ulaşan mallar iki güzergah takip ederdi. Ya Fırat nehrini takip ederek Hire'ye (ki burası İslamî dönemde Kûfe oldu) veya Dicle'yi takip ederek Medain'e (Bağdat kurulduktan sonra Bağdat oldu) boşaltılırdı. Oradan da çevre yerleşim birimlerine veya aracı tüccarlar ile diğer bölgelere aktarıldı. Bağdat'ın kurulmasından sonra Bağdat yakınlarında Dicle ile Fırat nehirleri arasında bir kanal kazdırılmak suretiyle bu ticarî güzergahlar kontrol altına alınmıştır. Bu kanalın kazdırılması Kûfe'nin eski canlılığını yitirmesine -büyük ölçüde- neden olmasına rağmen, Bağdat'ın zengin ve müreffeh bir şehir olmasını sağladığı söylenebilir. Konu ile ilgili geniş bilgiler için bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Emeviler Döneminde Kûfe*, 230 vd.

42 Fil, İslam öncesi dönemden itibaren savaşlarda bir silah olarak kullanılmaktaydı. Bunun yanında Kufe mescidinin en büyük kapısına adını veren filde olduğu gibi, Emeviler döneminde günümüzde ayı oynatanların yaptıkları gibi, kimi kentlerde fiilleri sokak sokak gezdirmek suretiyle para kazanmaya çalışan insanların varlığı da bilinmektedir.

43 Ortaçağda İtiryat sanayiinde kullanılan ve Hindistan'dan getirilen sandal ağacının iki türü bulunmakta idi. Kırmızı renkli olanı daha sert iken, Beyazı, daha yumuşak ve kokusu daha güzel olduğundan daha çok tercih edilmekteydi. İlaç sanayiinde de kullanılmakta olan bu ağacı İbn Sina, bir çok hastalığın ilacı olarak takdim etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Kazvinî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, I-II, (ed-Demiri'nin Hayetu'l-Hayevân'ın hamışinde) Matbaa-i Âmire, 1306, II, 21.

44 Abanos ağacı, sert, son derece ağır, ağırlığında taşla benzetilen bir ağaç olup, suyun dibine çöktüğü rivayet edilir. Açık renkli olanının güzel bir kokusunun bulunduğu söylenmektedir. Bkz. Kazvinî, *Acâibu'l-Mahlûkât*, II, 4.

45 Yukarıda Hindistan'ı anlatırken belirtmeye çalıştığımız gibi Hindistan'ın Seylan adasından aldığı yükleri Batıya getiren gemilerin büyük bir kısmı, Çin mallarını da taşırlardı. Batıya getirilen bu malların önemli kısmı, Hireli, (daha sonra Kûfe ve Basralı) veya Yemenli Araplar ile İranlı ve Hindistanlı aracı tacirler olmasına rağmen, bunların içerisinde önemli sayıda Çinli tacir de vardı. Bu Çinli tacirler daha sonra İslam aleminin muhtelif yerlerine yerleştiği zamanla öz dillerini de kaybederek Araplaşmışlardır. Batıya yerleşen Çinliler ile ilgili olarak Bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Emeviler Döneminde Kûfe*, 84

46 Yaprakları geniş bir bitki olup, mide ilacı olarak kullanılmaktaydı. Bkz. Müncit raven maddesi

47 Metinde geçen ebrun kelimesi, Yunanca'dan Farsça'ya geçen bir kelime olup, bahar gülleri anlamına gelmektedir.

lura,⁴⁸ su mühendisleri⁴⁹, tarım uzmanları, saban kullanan çiftçiler, mermer ustaları ve hizmetçiler getiriliyordu.

ARAP BÖLGELERİNDEN: Arap atları, deve kuşu, soylu hayvanlar (necaib), kâne,⁵⁰ tabaklanmış yünü üzerinde bulunan deri getirilirdi.⁵¹

KUZEY AFRIKA'dan: kaplan [derisi], deriyi tabaklamak için kullanılan palamut ağacının [es-silm] yaprağı (el-Karz), keçe, şahin ve doğan [gibi av kuşları] getirilirdi.

YEMEN'den⁵² sürme (berud), tabaklanmış yünü üstünde deri, zürafa [derisi],⁵³ manda [derisi], akik taşı, buhur/tütsü, (kundun), boya otu (hıtr) Yemen za'feranı⁵⁴ getirilirdi.

48 Naşir, bu kelimenin anlamsız olup, Çin'de üretilen bir ipek türüne verilen laz kelimesinin bozulmuş şekli olduğu kanaatinde olmasına rağmen, kelimenin Farsça luze (badem) kelimesi olma ihtimali daha yüksektir. Zira Mezopotamya bölgesine Anadolu ve çevresinden bademin gitmiş olması akla daha uygundur.

49 Bu ifadeden Mezopotamya arazilerinin sulanması amacıyla açılan kanallarda çalıştırılmak üzere Bizans'tan uzman getirildiği anlaşılmaktadır.

50 Tihame'de yetişen bir çeşit dağ ağacıdır.

51 Kuzey Arabistan, bir başka ifade ile Hicaz, İslam öncesi dönemden beri büyük ölçüde üretim ekonomisinden ziyade tüketim ekonomisine sahip idi. Hicaz'ın en büyük kenti kuşkusuz Mekke olup, ekonomisi, İslam öncesi dönemde tamamen ticarete dayanmaktaydı. Mekke tüccar, aracı bir rol üstlenmiş, bir bölgenin malını bir başka bölgeye aktarmıştır. İslamî dönemde Mekke ve Mekkelinin bu aracı konumu son bulunca, ekonomisi de tamamen çökmüştür. Bu sebeple Mekkeliler, daha çok Hac mevsiminde hacıların bıraktıkları paralar ile geçinmeye başlamıştır. Zaten Hicazlılar -öteden beri- büyük bir kısmı göçebe olarak yaşamakta ve dolayısıyla da hayvancılık yapmaktaydı. Bu nedenle yöre ekonomisinin bel kemiğini hayvancılık ve buna bağlı olarak da dericilik oluşturmaktaydı. Dericiliğin merkezini de, Hicaz bölgesinin en büyük kentlerinden biri olan Taif üstlenmekteydi. [Bkz. İrfan Aycan, "Sakîf Kabilesi ve Taif Şehrine İslâm Tarihi Açısından Bir Bakış", AÜİFD, XXXIV, (Ankara 1993), 120] Yörenin en büyük kentlerinden bir başkası olan Medine ise, büyük ölçüde tarıma dayalı bir ekonomiye sahipti. Zamanla ekonomisi olması ve bunun kendisine yetmemesinden dolayı, sürekli dışarıdan takviye almaktaydı. Hele, başkentliği bıraktıktan sonra ekonomisi tamamen çökmüş, yöre dışından gelecek olan yardımlara bütünüyle muhtaç hale gelmiştir.

52 İslam öncesinde -sulama barajlarının yıkılmasından sonra- üretici olmaktan ziyade aracı bir konumda bulunan Yemen, Hindistan, Çin ve Afrika mallarının büyük ölçüde Mekke üzerinden dış pazarlara açılmasını sağlamaktaydı. Burada başta Şihr, Aden ve San'a olmak üzere bir çok Pazar kurulurdu. Bu pazarlara yöre insanının dışında Irak, İran, başta Mekkeliler olmak üzere Kuzey Arapları, Bizanslılar, Mısırlılar ve Afrikalılar katılırlardı. İslam'ın deniz ticaretine hakim olması kara ticaretine büyük bir darbe vurdu.

MISIR'dan; zebra (el-humru'l-hemâlic), ince elbiseler, kağıt, pelesenk yağı, değerli zeberced taşı getirilirdi.

HAZAR'dan⁵⁵, köle, cariye, zırh, yumurta, miğfer getirilirdi.

HAREZM'den⁵⁶, misk, as (kakım), samur, sincap, tilki (yumuşak tüylü, gri uzun kulaklı küçük bir tilki cinsi) [derisi] ve iyi cins şeker kamışı getirilirdi.

İslam öncesinde kurulan pazarların veya panayırların tamamına yakını kurulamaz hale geldiği gibi, kervancılığın da eski güzergahları değişti. Çin ve Hindistan malları da Yemen üzerinden İslam alemine değil de direk liman kentlerine inmeye başladı. Böylece Yemen'in aracı rolü de büyük ölçüde son buldu. [Geniş bilgiler için bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Emeviler Döneminde Kûfe*, 232 vd.] Dolayısıyla İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Yemen'den Kuzey Arabistan, Irak, İran ve el-Cezire denilen Yukarı Mezopotamya bölgesine büyük bir göç yaşandı. Yemen'de kalan Araplar da yörede öteden beri sürdürülmekte olan Hayvancılık ve buna bağlı olarak dericiliğin yanı sıra madencilğe devam ettiler.

53 Büyük bir ihtimalle anavatanı Afrika olan zürafanın derisi, Afrika'dan Yemen'e getirilmekte ve buradan dış pazarlara açılmakta idi.

54 İtriyat sanayiinde kullanılmakta olan zaferan bitkisinin tohumları Mayıs veya Haziran ayında toprağa verilir, çiçekleri sonbaharda toplanırdı. Sarı renkli olan bu çiçeklerin ortasında sarıya çalan kiremidi renkte lifler bulunmaktaydı. Bunlar özenle toplanır, rüzgarsız bir yerde dikkatlice kurutulduktan sonra, itriyat sanayiinde kullanılmak üzere pazara gönderilirdi. Başka yerlerde üretilmesine rağmen en çok İran şehirlerinden Kum ve Kaşân dolaylarında üretildiği rivayet edilmektedir. Bkz. Abdulhalık Bakır, 78

55 İbn Rüstah, Hazar'ın Sâraneş, Hamlic gibi kentlerinin bulunduğunu, halkının bir kısmını yarı göçebe Türklerin teşkil ettiğini, içinde Türklerin dinine bağlı olanların (Şamanist) yanı sıra Yahudilerin de bulunduğunu söylemekte, ekonomisinden hiç bahsetmemektedir. [bkz. İbn Rüstah, *el-A'laku'n-Nefise*, (thk. Halil Mansûr, Beyrut 1998, 124-125] Yakut, Hazar ülkesinin Türk ülkesi olduğunu ekonomisinin son derece zayıf, hemen hemen hiçbir şey ihraç edemediklerini, un, bal, aydınlatmada kullanılan bal mumu, ve ipeği dahi ithal ettiklerini söylemektedir. Bkz. Yakut, *Buldan*, II, 368.

56 Harezmi, Ceyhun (Amurderya) nehrinin döküldüğü Aral gölünün güneyinde ve bu iki nehrin her iki tarafında uzanan arazinin adıdır. [bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1992, 30] Burada Belecân, Kâs, Sedûr, Zerdûh, Mazdahkân, İhân gibi bir çok kent bulunmaktaydı. İlk dönemlerde daha çok bilgini ile meşhurdur. Makdisî'nin ifadesiyle "hiçbir bilgin yoktur ki Harezmi bir talebesi olmamış olsun" Harezmi ekonomisi daha çok tarım, hayvancılık ve avcılığa dayanmaktaydı. Ceyhun nehrinin suladığı geniş tarım havzasına sahip olan bu bölgede her çeşit sebze, hububat ve meyve yetiştirilirdi. [Makdisî, 227-228] Yakut, Harezmi bölgesinin çok canlı bir ekonomik yapıya sahip olduğunu, bu bölgede bulunan -köyler de dahil- her yerleşim biriminde pazarın mevcut olduğunu söylemesine rağmen ipek dışında ürettikleri mamuller ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. [Bkz. Yakut, II, 369] Harezmi bölgesinin ekonomisini

SEMERKANT'tan:⁵⁷ Kağıt getirilirdi.

BELH⁵⁸ ve **ÇEVRESİNDEN**: İyi cins üzüm ve vişne getirildi.

BUŞENC'ten⁵⁹; ıslah edilmiş [ilaç sanayiinde kullanılan] kebre otu getirilirdi.

MERV'den⁶⁰: Ud çalan sanatçılar ile iyi cins ud, kadife benzeri halı ve Merv'de üretilen giysiler getirilirdi.

aktaran Makdisî, bu bölgeden İslam aleminin diğer bölgelerine, samur, sincap, as, tilki, vahşi eşek ve tavşan derisi, elbise çeşitleri, ipek, bal, fındık, kılıç ve kalkan gibi silahlar, çanak ve çömlek yapımında kullanılan halaç ağacı, köle, küçük ve büyük baş hayvanlar, kuru ve yaş üzüm, susam ve sergi. [Bkz. Makdisî, 254-255] Kafesoğlu, ihraç maddeleri olarak pamuk yağı, peynir, balık, halı, kumaş, süslü elbiseler ve Bağdat'a kadar özel ambalajlar içerisinde gönderilen kavun ihraç ettiklerini söylemektedir. Bkz. Kafesoğlu, 31.

57 Semerkant ekonomisinde Çin mallarının büyük bir yerinin olduğu muhakkaktır. Zira İslam öncesi dönemde olduğu gibi İslamî dönemde de Çin malları Semerkant üzerinden batıya geçmekteydi. [Bkz. Hasan Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci*, Ankara 1998, 130] Bu durum, Semerkant ekonomisine büyük bir canlılık getirdiği gibi şehirde Çin mamüllerinin üretimine başlanmasına da neden olmuştur. Kağıt üretimi de bunlardan biridir. Talas Savaşında esir edilen Çinliler, daha sonra Semerkant'a getirilmiş, burada onlara kağıt üretimi yaptırılmıştır. Burada üretilen kağıt İslam aleminin ihtiyacının büyük bir kısmını yalnız başına karşılayacak durumda idi. Semerkant ekonomisini aktaran Makdisî, buradan İslam aleminin diğer bölgelerine Semerkandiye denilen elbiseler, bakır, as kürkü, ince ipek elbiseler ve kağıt gönderildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 255, 256.

58 Belh, sahip olduğu geniş tarım havzası nedeniyle sadece yörenin değil, aynı zamanda çevresinin de en önemli tahıl üretim merkezlerinden birini teşkil etmekteydi. Burada hububatın ve meyvenin hemen hemen her çeşidi yetiştirilir, yöre dışına gönderilirdi. [Bkz. Makdisî, 238] Makdisî buradan yöre dışına, sabun, susam, pirinç, ceviz, badem, bitkisel ve hayvansal yağlar, üzüm, incir, pekmez, kurutulmuş nar tanesi, kibrit, kurşun, boyada kullanılan isberek otu ve deri gönderildiğini söylemektedir. [Bkz. Makdisî, 224] Yakut ise, Belh'in Horasan yöresinin en önemli kenti olduğunu söyledikten sonra burada geniş miktarda hububat üretiminin yapıldığını, bu hububatın Horasan bölgesinin tamamına ve Harezm bölgesine gönderildiğini ilave etmektedir. Bkz. Yakut, I, 479.

59 Horasan'da bulunan büyük kentlerden biri olan Buşenc'in ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Bkz. Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 337.

60 Horasan'ın en önemli ve en eski kentlerinden biri olan Merv'in, İskender tarafından kurulduğuna inanılmaktadır. İbn Abbas ise, Zülkarneyn tarafından kurulduğunu, Üzeyr (as)'in burada namaz kıldığını söylemektedir. Katade ise, Enam süresi 92. Ayette geçen "şehirlerin anası" ifadesinin Hicaz'da Mekke, Horasan

CÜRCAN'dan⁶¹: üzüm, sülün (phasianus colbnicus)⁶², iyi cins nar taneleri, yermuk⁶³ ve kaliteli ipek getirilirdi.

AMED (DİYARBAKIR)'ten⁶⁴: Nakışlı giysiler, mendiller, örtüler köle, yün elbiseler getirilirdi.

DENBAVEND'den ok termeni [okun ucundaki demir]⁶⁵

REY'den:⁶⁶ şeftali, civa, yermuk, silah çeşitleri, ince elbiseler, taraklar, melekî, kalamus (şabka), kisyat (bir çeşit elbise), keten ve nar getirilirdi.

bölgesinde ise, Merv için kullanıldığını söylemektedir. Bu ifadeler doğru olmasa bile şehrin erken dönemdeki önemini ortaya koyması açısından değer kazanmaktadır. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan Merv, geniş tarım arazisine ve bol su kaynaklarına sahipti. Bu bölgede bol miktarda hububat ve üzüm üretilmekteydi. Bkz. Makdisî, 237.

61 Yezid b. el-Mühelleb b. Ebî Sufra tarafından Emeviler döneminde kurulan bir şehir olup, Taberistan'a yakın idi. Taberistan ile arasında nehir yolu ile ulaşım sağlanmaktaydı. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Burada hurma, zeytin, ceviz, nar, turunc, şeker kamışı, hububat, menekşe, nergis, narenciye, reyhan, iyi cins üzüm, kaşık vb. ev eşyalarının yapımında kullanılmakta olan halaç ağacı yetişmekte idi. [Bkz. Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 348-349] Makdisî, Cürcân'da incir, zeytin, ince ipek elbise ve üzüm üretildiğini belirtmektedir. Bkz. Makdisî, 282.

62 Ana vatani Gürcistan olan sülün, yumuşak iklimi sever ve her türlü hububat ile beslenir. Dişi sülünün genellikle açık zeytin renginde yirmi yumurta yumurtladığı kaydedilir. Sülün eti, gayet gevrek ve lezzetli olduğundan pahalıdır. Yumurtasının da besin değeri yüksektir. Bkz. Mustafa Köktürk, 50.

63 Naşir Arapça'da bulunmayan bu kelimenin [yermuk], Farsça **nerme** (yumuşak) kelimesi olabileceğini söylüyorsa da, bu ihtimal cümlenin akışına uymamaktadır. Yukarıda anılan bu kelime, büyük bir ihtimalle alçı taşı anlamına gelen Arapça'daki **yermu**' kelimesidir.

64 Diyarbakır'ın eski adıdır. Hicri 20'de İyâd b. Ğanım tarafından İslam topraklarına katılmıştır. Yakut, Diyarbakır'ın İslam öncesi dönemde önemli dokuma merkezlerinden biri olduğunu, Fars imparatoru Şapur Zü'l-Ektaf'ın, İran'a geri dönerken Diyarbakır'a uğradığını, burada dokuma tezgahı bulunan bir çok zanaatkarı beraberinde götürerek Huzistan'a yerleştirdiğini ve Huzistan bölgesinin daha sonra İran'ın en büyük dokuma merkezlerinden biri haline geldiğini söylemektedir [Bkz. Yakut, II, 405]. Câhız'ın verdiği yukarıdaki bilgilerden Diyarbakır'ın, İslamî dönemde de dokuma merkezi olma özelliğini koruduğu anlaşılmaktadır. Kazvinî ise, Diyarbakır'da tarımcılığın da yapıldığını ilave etmektedir. Bkz. Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 491.

65 Denbavent, Kirman bölgesine bağlı Demnedan kentinin yakınlarında bulunan bir dağ olup burada bir çok maden bulunmakta idi. Bkz. İbnu'l-Fakîh, Ebû'l-Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî, *Kitâbu'l-Buldân*, (thk. Yusuf el-Hâdî), Beyrut 1996, 414.

İSFAHAN'dan⁶⁷; bal mumu, bal, ayna, çin armudu, elma, tuz, za'feran, çöven otu⁶⁸, üstübeç, sürme, sıkıştırılmış yataklar, iyi cins giysiler ve meyvelerden üretilen içecekler getirilirdi.

KUMİS'de:⁶⁹ baltalar, çuval bezi, güneşten koruyan şemsiye (çitr) ve yünden yapılan atkılar getirilirdi.

KİRMÂN'dan:⁷⁰ Çivit, kimyon getirilirdi.

66 İran'ın en eski ve en önemli kentlerinden biridir. Bu kentin İran'ın mitolojik krallarından Kuyumers'ten sonra İktidara gelen Huşenk tarafından kurulduğuna inanılmaktadır. Geniş tarım sahasına sahip olan Rey'de bol miktarda üretilmekte olan tahılın yanı sıra üzüm, incir ve şeftali yetişmekteydi. Kazvinî, burada yetişen ve el-melahî olarak isimlendirilen üzüm çeşidinin kışa kadar kaldığını, kışın bu üzümün Kazvin'e getirilip satıldığını söylemektedir. Küçük sanayinin bulunduğu Rey'de tarak imal edildiği kaydedilmektedir. Burada üretilen taraklar, İslam aleminin hemen hemen her yerinde alıcı bulabilmekteydi. Yine Rey'de, Taberistan taraflarından getirilen Halaç ağacından her çeşit mutfak eşyası yapılmaktaydı. Bu mutfak eşyalarının da İslam aleminin hemen hemen her yerinde alıcı bulunduğu kaydedilmektedir. Geniş bilgi için [bkz. Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 375-376] Makdisî burada pamuk, iyi cins tarak, kavun ve şeftalinin üretildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 303.

67 İbnu'l-Belhî, Fars bölgesinin önemli kentlerinden biri olan İsfahan'ın geniş tarım havzasına sahip olduğunu belirttikten sonra her türlü ağaç, meyve ve hububat yetişmek olduğunu, yörede iyi cins pamuk üretildiğini pamuk dokumacılığında ün sahibi olduğunu söylemekle yetinir [bkz. İbnu'l-Belhî, 131]. İbn Rüstah ise, bir İsfahanlı olarak, İsfahan'ın ekonomisini gayet teferuatlı zikrederek, burada; gümüş, bakır, kurşun gibi bir çok madenin bulunduğunu, üzüm, elma ve narın yetiştiğini elma ve ayvasının Bağdat'a kadar götürüldüğünü, yine İsfahan'da Bağdat'ta götürülüp satılan son derece kaliteli balın, kaliteli za'feranın yetiştiğini, susam ve susam yağının Ahvaz'a götürülüp satıldığını belirttikten sonra, ilaç sanayiinde kullanılan üstübeğin üretildiğini, yine Bağdat halifelerine gönderilen menekşe renginde tuzun üretildiğini ilave etmektedir. Bkz. İbn Ömer b. Rüstah.

68 Çöven otu o dönemlerde temizlik maddesi olarak kullanılmaktaydı.

69 Rey ile Horasan arasında bulunmaktadır. [Himyerî, 485] Kumis'in ekonomisi pamuktan yapılan ve ünü İslam aleminin tümüne yayılmış bulunan beyaz mendillerle dayanmaktaydı. Bu mendiller, bazen 2000 dirheme alıcı bulmaktaydı. Yine Kumis'te, yünden yapılmış ince elbiseler ve teylesan da imal edilirdi. Bkz. Makdisî, 282.

70 Kirmân, Fars ile Mukran arasındaki bölgeye verilen isim olup burada. [Himyerî, 491] bir çok kent bulunmakta idi. Bu kentler: el-Kafs, el-Bâruz, el-Merâh, el-Balûs, Ceyrefet, yörenin yönetim merkezi olan es-Sirecân, Hezûrkent, Lâfes ve Demendan kentleridir. Kirmân ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. İbnu'l-Fakîh, buranın geniş tarım havzasına sahip olduğunu her tarafının mamur, büyük sulama kanallarının bulunduğunu ve buradan elde edilen haracın 30.000.000 dirheme ulaştığını söylemektedir. Yine bu bölgede, özellikle Demendân kenti civarında başta altın, gümüş,

CUR'den:⁷¹ Ceveşen⁷² ve baklagiller getirilirdi.

BERZA'A'dan:⁷³ çevik katırlar (el-biğalu'l-furre) getirilirdi.

NUSAYBİN'den:⁷⁴ kurşun getirilirdi.

FARS BÖLGESİ'nden:⁷⁵ tevvezi⁷⁶ ve sabirî türü keten elbiseler, gül suyu, nilüfer yağı, yasemin yağı ve içecekler getirilirdi.

demir, bakır olmak üzere bir çok maden bulunmakta idi. [Bkz. İbnu'l-Fakîh, 413-414] Makdisî ise buranın diğer İran kentleri gibi dokuma merkezi olduğunu ve sarık, mendil, teylesân ile değerli elbiselerin üretildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 354.

71 Daha sonra Firuzabâd adını alan bu şehir, Fars bölgesinin en eski kentlerinden biri olarak bilinmektedir. Kentin oldukça muhkem kalesi, bulunduğu için Fars mitolojisine göre Zülkarneyn ve Büyük İskender tarafından dahi fethedilememiştir. Şehrin çevresinin, Sasanî krallarından Erdeşir b. Babek dönemine kadar bataklık olduğu, bu bataklığın, onun emriyle kanallar kazılmak suretiyle kurutulup yerleşime açıldığı rivayet edilmektedir. Belhî, Erdeşir b. Babek tarafından kurulmuş olan bu kentin yuvarlak olarak yapıldığını söylemektedir. İliman bir iklime sahip olan Firuzabad, geniş tarım havzasına sahip idi. Burada hemen hemen her çeşit tahılın yanı sıra, baklagiller ve meyve yetiştirilirdi. Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Belhî, 137-139.

72 Muhakkik bu kelimenin zırh anlamına gelen cevşen kelimesinin çoğulu olan cevâşen kelimesi olduğunu söylüyorsa da, bu kelime büyük bir ihtimal ile Farsça'daki hazmı kolaylaştırıcı olduğuna inanılan ve ilaç olarak kullanılan cevâreş kelimesidir. Müstensih eseri yazarken, kelimenin sonunda bir harf varmış gibi nokta koymuştur.

73 Ermenistan kentlerinden biridir. Canlı bir ekonomik yaşama sahip olan bu kentin ekonomisi, büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Burada başta fındık, üzüm olmak üzere bir çok meyvenin yanı sıra sebze ve hububat da yetişmekteydi. Haftada bir kez – Pazartesi günü- kurulan ve her taraftan gelen tâcirlerin katıldığı büyük bir pazarının bulunduğunu söyleyen Himyerî, bu pazarda hemen hemen her şeyin satıldığını belirtmektedir. [Bkz. Himyerî, 87] Makdisî ise, buraya bol miktarda ipek ve katırın getirildiğini söyledikten sonra, şehirde Pazartesi günleri, el-Kurkiy denilen bir pazarın kurulduğunu ve bu pazarda daha çok ipek ve ipek kumaşının satıldığını, bu yörede üretilen ve adına tikek denilen kumaşların eşi ve benzerinin bulunmadığını ifade etmektedir. Bkz. Makdisî, 292.

74 Güneydoğu Anadolu'da bulunan Nusaybin, en eski yerleşim birimlerinden biridir. İlk dönemlerde de şimdiki gibi genelde tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Kazvinî, yaşadığı dönemde, Nusaybin ve köylerinde 40.000 bostanın bulunduğunu söylemektedir. Yine Nusaybin'in en çok akrepleri ile meşhur olduğu, bu akreplerin şehri fethetmekte aciz kalan ünlü Fars imparatoru Enuşirvan tarafından Tizenebaz kentinden buraya getirildiği, mancıklar ile şehre atıldığı ve şehrin bu şekilde fethedildiği kaydedilmektedir. Bkz. Zekeriyya b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut trs, 467.

FESA 'dan: Fıstık, çeşitli ve nadir meyveler ile cam getirilirdi.⁷⁷

UMMAN ve **DENİZ SAHİLİNDEN**:⁷⁸ inci getirilirdi.

75 Fars bölgesi temelde beş büyük bölgeye ayrılmakta ve her bölge bir vali tarafından yönetilmekteydi. Bu bölgeler, İstahr, Dârabecird, Erdişir Hurre, Şapur Hurre, Kubad Hurre'den oluşmaktaydı. Bu beş bölgenin her birinin içerisinde, birkaç büyük kent yer almakta idi. Bölgenin en önemli ticarî geliri ipek böcekçiliği, ipek ip ve kumaş üretimidir. Bu amaçla yetiştirilen çeşitli dut ağacının varlığından bahsedilir. Bunun yanında yöre, dışarıya bol miktarda ipek halı göndermekteydi. İran halısı veya Fars halısı olarak meşhur olan halı bu bölgede üretilmekteydi. Yine yörede bol miktarda itriyat, bal ve bal mumu üretilir ve yöre dışına gönderilirdi.

76 Tevezzi, Huzistan bölgesindeki Tuz kentine nisbet edilen elbiselere verilen isimdir. Tuz kenti de yörenin diğer kentleri gibi dokuma ile meşhur idi. Bkz. Makdisî, 337.

77 İbnu'l-Belhî Fars bölgesinin Derabecird eyaletine bağlı olan Fesa kentinin, İsfahan'ın birkaç katı büyüklükte olduğunu söylemektedir. Fesa kenti daha sonra yıkılmıştır. Adı anılan bu kent ve çevresinde zengin su kaynakları bulunduğu için bol miktarda tarım yapılmaktaydı. Havaasının uygun olması nedeniyle sıcak bölgelerde yetişen meyvelerin yanı sıra, soğuk bölgelerde yetişen meyvelerin de yetiştirildiği kaydedilmektedir. İbnu'l-Belhî, her bahçede ceviz, narenciye, üzüm, incir gibi farklı iklimlerde yetişen meyveyi görmenin mümkün olduğunu söylemektedir. [Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Belhî, 129-130] Himyerî ise, bu kenti Şiraz ile karşılaştırmakta ve Fesa'nın Şiraz'ın büyüklüğünde bir kent olduğunu, ancak havaasının Şiraz'ın havaısından daha güzel, pazarlarının da daha canlı olduğunu söylemektedir. Ona göre Fesa'nın ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Burada yaş sebze ve meyve, hububat, tuz, ceviz, ayva, turunc, iyi cins şeker kamışı üretilmekteydi. [Bkz. Himyerî, 442] Makdisî, Fesa'da İslam aleminin hemen hemen her yerine ihraç edilen ince ipek elbiselerinin yanı sıra sergi ve havlu çeşitleri ile değerli mendillerin üretildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 337.

78 Yukarıda Hindistan ve Çin'e değinirken de belirttiğimiz gibi, İslam'dan önce deniz ticareti fazla güvenli olmadığı için kara ticareti, bir başka ifade ile kervancılık gelişmişti. Bu kervan ticaretinin merkezi olan Mekke'den yola çıkan kervanlar, önce Dummetu'l-Cendel'e, arkasından Irak'a, oradan Bahreyn ve Umman'a, giderlerdi. Buradan sadece Yemen'de üretilen mallar satın alınmaz, Hindistan ve Çin'den gelen mallar da satın alınırdı. [Bkz. M. Mahfuz Söylemez, *Emeviler Döneminde Kûfe*, 231] İslam'ın Arap yarımadasının tamamına, Irak, İran, Suriye ve Mısır'a hakim olmasıyla deniz ticareti daha güvenli hale gelmiş, kervan ticaretinin (İslam'dan önceki) yoğunluğunun yok olmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Hindistan ve Çin'de üretilen mallar, Yemen üzerinden değil daha çok gemiler ile Basra veya Akabe körfezi üzerinden İslam pazarlarına gelmekteydi. Böylece Yemen, aracı olma konumunu yitirdi ve gerileme sürecine girdi. Burada sadece sahil kısmını istisna tutmak gerekir. Çünkü Umman'dan başlayarak Katar'a kadar uzanan sahil şeridi bu gün olduğu gibi geçmişte de en değerli incilerin çıkarıldığı bölgedir. Dolayısıyla bu bölge her zaman ticarî önemini korumuştur.

MEYSAN'dan:⁷⁹ yastıklar ve çarşaflar getirilirdi.

AHVAZ VE ÇEVRESİNDEN:⁸⁰ şeker ve ipek kumaş, çalgıcılar (sanacat)⁸¹, dansözler⁸², ..., hurmaçeşitleri, pekmez, şeker (kand) getirilirdi.

SÛS'tan:⁸³ turunçgiller, menekşe yağı, reyhan, evcil hayvanlar, eğer altına konan keçe (berazu') getirilirdi.

MUSUL'dan: örtüler ve evde hem örtü hem de sergi olarak kullanılan yaygı, keklik ve bildircın getirilirdi.

HULVAN'dan:⁸⁴ Nar, dut, turşu getirilirdi.

ERMENİSTAN⁸⁵ ve AZERBAYCAN'dan⁸⁶: keçe, semer altına konan keçe (berazu'), sergi kilim, köle, Ermenistan'da üretilen ve adına tikek denilen elbiseler ve yün getirilirdi.

79 Vasıt ile Basra arasında bulunmakta olup. Geniş tarım arazisine sahip idi. Kazvinî en çok hurma yetiştirildiğini söylemektedir. Bkz. Kazvinî, *Âsâru'l-Bilâd*, 464

80 Hz. Ömer döneminde Hurkus b. Züheyr es-Sa'dî tarafından fethedilen Ahvâz, Isfahan'a yakın olup, Isfahan ile arasında 45 fersah bulunmaktadır. [Bkz. Himyerî, 61]

81 Naşir, senace kelimesinin Arapça'da bulunmadığından hareketle nesahe kelimesi olabileceğini ve deri anlamına geldiğini söylüyorsa da, bu kelime Farsça'daki sanace yani çalgıcı anlamına gelen kelimedir. Senace, daha çok savaşlarda askerleri coşturmak için çalgı çalan görevlilere verilen isimdir.

82 Muhakkik, rakkase kelimesinin küçük oturak anlamına gelen tarrahe kelimesinin bozulmuş şekli olduğu kanaatinde. Ancak bu kelimenin, asıl hali olan rakkase, yani dansöz anlamında olması daha makuldur.

83 Huzistan eyaletine bağlı olan Sûs, Irak eyaletinin doğu sınırında yer almaktaydı. Geniş tarım havzasına sahip olduğu kaydedilen bu şehirde, pirinç, şeker kamışı ve kavun gibi tarımsal mamullerin yanı sıra, İslam aleminde Kûfe'de üretilen ipek sarıklar dışında en iyi ipek dokumanın da yapıldığı kaydedilmektedir. Bkz. Makdisî, 311, 320

84 Adaleti ile meşhur olan Sasanî İmparatorlarından Enuşirvan'ın babası Kubâd b. Firuz tarafından inşa edildiği kaydedilen Hulvân, Fars bölgesi ile Avhâz arasında bulunmaktadır. Irak eyaletine bağlı olan bu kent, bölgede Kûfe ve Basra'dan sonra en büyük şehir olarak kabul edilmektedir. Ekonomisi daha çok tarıma dayanmakta olan Hulvan'ın hurması meşhurdur. Bkz. Himyerî, 195

85 Hz. Osman döneminde Habib b. Mesleme tarafından fethedilerek İslam topraklarına katılan Ermenistan, geniş bir bölgeye verilen bir isim olup, burada bir çok kent bulunmaktaydı. İbnu'l-Fakîh bu kentlerin şunlar olduğunu belirtmektedir: Belkân, Kabele, Şervhan, Curzân, Soğdabil, Bâb Firûz Kubâz, el-Lekz, Busfurecân, Debil, Siractayr, Bağrevend, Neşva, Şimşat, Hilat (Ahlat), Kalikala, Erciş, Bâcuneys'. Ekonomisine gelince; İbnu'l-Fakîh, bu yörenin ekonomisini balıkçılık ve hayvancılığa dayandırmaktadır. Yine burada kırmızı boyanın aslını teşkil ettiğine inanılan ve bahar

DOĞAN, ŞAHİN, ATMACA VE DİĞER YIRTICI KUŞLAR⁸⁷

En iyi doğan, Türk illeri civarından Gilân'a kadar olan bölgede yaşayan beyaz doğandır. Onu Zenc çevresinden Hind ve Yemen'e kadar uzanan bölgede yaşayan simsiyah doğan takip eder. Ondan sonra parlak kırmızı doğan gelir. Daha sonra siyah ve toprak rengindeki doğan gelir.⁸⁸

aylarında yetiştiği belirtilen kırmızı bitkisinin bulunduğu ve bölgenin yün ve yün mamulleri ürettiğini de kaydetmektedir. Keza burada bölgede dericilik ve madencilik de yapılmaktaydı. [İbnu'l-Fakîh, 583-593] Makdisî ise Ermenistan bölgesinin ekonomisinin daha çok dokumacılık ve hayvanlığa dayandığını, bölgede bol miktarda ipek dokumanın yapıldığını ve yöre dışına ihraç edildiğini söylemektedir. Bkz. Makdisî, 292.

86 Hicri 22 yılında Muğire b. Şu'be tarafından İslam topraklarına katılan Azarbaycan, geniş bir coğrafyaya verilen isim olup, bu bölgede de bir çok kent bulunmakta idi. İbnu'l-Fakîh bu kentlerin şunlar olduğunu belirtmektedir: Berkerî, Selemâs, Mûkân, Hoy, Versân, Baylakân, Merâğa, Nerîz, Tebrîz, Berze, Sâburhast, el-Hunenec, el-Meyânec, Merend, Gülsere, Berzend, Gence (Cenze), Câbrevân, Urumiye, Şîr. İbnu'l-Fakîh, Azarbaycan'ın 1.000.0000 dirhem harac ödediğini söylemekte, ancak bu yörenin ekonomisi ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Bkz. İbnu'l-Fakîh, 581-582.

87 Yırtıcı kuşların av hayvanı olarak kullanılması oldukça eskidir. Yırtıcı kuşlar tarafından avlanan hayvanlar ile ilgili olarak, ilk dönem hadis ve fıkıh kitaplarında müstakil babların bulunuyor olması, oldukça eski dönemden itibaren bu kuşların müslümanlar tarafından da avcılıkta kullanıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. [Bu fıkıh kitaplarına örnek olarak bkz. Celaluddin Abdurrahman es-Suyutî, *Tenviru'l-Hevâlik Şerh ala Muvatta el-Mâlik*, I-III Beyrut, ? II, 41 vd. Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-ihdiyâr li Ta'lili'l-Muhtar*, I-V, İstanbul 1981, V, 3 vd.] yabanî kuşların avlanmada kullanılmalarının yanı sıra, ilaç olarak da kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır. Örneğin ed-Demirî, doğanın kimi parçalarının çocuğu olmayan kadınlar tarafından yenmesinin, çocuk doğurmasına faydasının dokunacağını söylemektedir. Yine atmacanın bazı parçalarının da göz hastalıklarının ilacı olduğunu söylemektedir. Bkz. ed-Demirî, I, 136.

Emeviler döneminden itibaren bu kuşların, halifeler ve emirler tarafından avlanmada kullanıldıkları bilinmektedir. Ancak Abbasiler döneminde hemen hemen her halife veya emirin avlanmak için yırtıcı kuş besledikleri kaydedilmektedir. Bir örnek olarak Abbâsî halifesi Harun er-Reşid'i verebiliriz. ed-Demirî "ünlü Abbâsî halifesi Harun er-Reşid'in doğanlarının bulunduğunu, bunlarla avlandığını, doğanlarından birinin bir gün oldukça uzaklaştığını, halifenin kuşunun kaybolduğundan veya kaçtığından şüphelenerek üzülüğünü, sonra geri dönen kuşun pençelerinde kanatları bulunan, fakat balığa benzeyen bir hayvan getirdiğini, halifenin çevresinde bu kuşun hangi kuş olabileceği ile ilgili tartışmaların meydana geldiğini aktarmaktadır. Geniş bilgi için bkz. ed-Demirî, 128.

88 Muhakkik, metinde geçen dizec kelimesinin Farsça çift renkli anlamına gelen "dorenk" kelimesinden geldiğini söylüyorsa da, bu kelime genellikle kuşlar için kullanılmakta olup, siyah ve toprak rengi anlamına gelmektedir.

Şahinlerin en yisi ise, simsiyah deniz şahini ve beyaz Cürcân şahinidir.

Keza Atmacanın⁸⁹ en tutulanı; simsiyah deniz atmacası olup, onu beyaz Hindistan atmacası, sonra kırmızı deniz atmacası takip eder. En iyi atmaca; sırtı ve göğsü kırmızı, kanatları beyaz, parlak, başı büyük, güçlü ve çukur gözlere sahip (el-Ğairu'l-ayneny min gayri hezal), enli gagalı, geniş ve kalkık göğüslü, yumuşak tüylü (leynu'z-zeğb), uzun kuyruklu, ayakları eldiven giymiş gibi yeşil ve ağırdır. [Bu özelliklere sahip atmaca] tam ağırlığına ulaştığında 130 (dirheme) satılır. Bu onun en yüksek değeridir.

Delice doğanın (yu'yu), doğanın erkeği, kara göz atmacanın (afsa) da atmacanın erkeği olduğu iddia edilmiştir. Erkek şahinin (el-bezat) de küçük delice doğanın konumunda olduğu söylenmiştir.

Farslar şöyle demişlerdir. Güzel olup deneyimsiz at ve doğan değerli olmadığı gibi, çirkin ve deneyimli olanları da değerli değildir. Şayet bu iki hayvan hem güzel ve hem de deneyimli olursa daha değerli olurlar.

Başka Bölüm

Sergi ve kıyafet olarak kullanılan kumaş, ne kadar yumuşak ve saf ise o derece değerlidir. Takı olarak kullanılan mücevher ve değerli taşlar [sergi ve kıyafetin aksine] ne kadar saf ve parlak ise o kadar kıymetli olur. Vahşi ve evcil hayvanlar, ne kadar cüsseli ve itaatkar ise, o oranda tercihe şayan ve övülmeye değerlidir.

İnsanlar-ister sıradan isterse üst tabakadan olsun- ne kadar akıllı ve hoşgörülü olurlarsa, o derece güzel olur. Kadınlar- ister hür olsun ister cariye- ne kadar sakin (ekseru sukunen), iyi huylu, az başa kakan ise, o derece hürmete layık olurlar. Kuşlar -ister ovalarda, isterse dağlık bölgelerde yaşasın- evcil olanları daha çok tercihe şayandır. Yeni üretilen ve nadir bulunan şeyler, ne kadar saf ve parlak iseler o oranda hoş olurlar. Düşman, ister küçük isterse büyük olsun, ne kadar hırslı ise o oranda

89 Av hayvanlarının en değerlisi olan atmaca, doğandan daha fazla tutulmaktadır. Atmacanın doğandan fazla tutulmasının nedeni, hem kolay eğitilebilirliği hem de sıradan kuş avlamamasıdır. Doğan önüne gelen her kuşu avlamasına rağmen, atmaca avını seçmekte sıradan kuşları avlamamaktadır. Atmacanın en çok avladığı hayvanlar, sülün, güvercin ve yaban güvercinidir. Atmacayı doğandan değerli kılan bir başka şey ise, avının peşini asla bırakmaması yani, hiç vazgeçmemesidir. Geniş bilgi için bkz. ed-Demirî, I, 139.

kıskançlık gösterip düşmanca davranır. Belli bir hedefe sahip olmayan kimselere yakın olmak sakıncalıdır.⁹⁰

Servet el değıştirir (intikal eder), rızıklar bölünmüştür. Öyleyse isteklerinizi güzelleştiriniz, fakire merhamet ediniz. Zayıf olana şefkat gösteriniz ki, onunla sevap ve mükafat alasınız. Adalet, işleri kendisine çeken bir etkidir. Uykunun en hayırlı olanı, tembelliği ve bitkinliği giderenidir.

Nesnelerin beş duyu ile algılanması şu şekildedir: güzel ve alımlı olanı göz, güzel kokuyu burun, güzel tadı tat alma duyusu, sesi ve gürültüyü -olduğu gibi- kulak, yumuşak ve pürüzsüz nesneyi dokuma duyusu algılar.

Farslar, “kalp ve göz ortakır, tat ve duyu müttefiktir, hıfz ve zeka arkadaştır. İşitme ve konuşma da bir aradadır.”, demişlerdir.

İnsanların en hayırlısı hoş görölü, güzel yüzlü ve mütevazı olanıdır. Kötü adam; sözün ne anlama geldiğini bilmez, sözü olduğu gibi alır, hasta olmadığı halde ten rengi sarı veya siyahtır, doğruyu bulamaz, şakalaşmayı ve mizahı kınar, konuşurken bolca argo kullanır.

Salih adam, hoşgörölü, güler yüzlü, hoş görünömlü, tatlı sözlü, alını açık, eli açık gösteriş yapmaz, sakın, kararlı, aceleci değil, mizah ve latifeyi kerih görmez, hayırla yad edilenleri zikreder, tatlı sözlü ve mütevazıdır.

Kral Sabur akıllı olan kişi, şu altı kişinin sözüne güvenmeyeceği iddiasında bulunmuştur: Sarhoşun, tellalın, şarlatanın, hastalıklı olan şahısların, arrafların, dedikoducunun ve kadının

Kitap bitti.

Allah'a layık olduğu vechiyle hamd olsun. Salat ve selam Allah'ın Resulü ve onun ashabının üzerine olsun

90 Metinde “varacağı yeri bilmeyen kimseye yakın olmak sakıncalıdır” denilmektedir.